

СКАРГА ПОТЕРПІЛОГО ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

Конституція України закріплює положення про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55). Особи, що звертаються за захистом прав, свобод і законних інтересів, є рівними перед законом і судом, а розгляд справ про їх захист повинен відбуватись у відповідності з конституційними принципами, гарантом яких і виступає судова влада.

Особливу увагу в світлі реалізації права на судовий захист, а також можливості доступу громадян до правосуддя в сфері кримінального судочинства варто звернути на провадження в кримінальних справах приватного обвинувачення. Завдяки існуванню цього процесуального інституту громадянин залучається до участі в кримінальному процесі на стороні обвинувачення у разі порушення їхніх приватних інтересів.

Крім того, інститут приватного обвинувачення сприяє розширенню та зміцненню дії принципів диспозитивності, змагальності в кримінальному процесі, встановленню диференціації форм кримінального судочинства.

У юридичній літературі проблемам приватного обвинувачення приділяли увагу видатні процесуалісти як дореволюційного періоду (Д. Г. Тальберг, Л. Я. Таубер, І. Я. Фойницький та ін.) й радянських часів (С. А. Альперт, В. П. Бож'єв, І. М. Гальперін, К. Ф. Гүценко, В. Г. Даєв, Н. Я. Калашникова, В. М. Савицький та ін.), так і сучасності (Ю. М. Грошевий, В. Т. Малярєнко, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, Р. О. Савонюк та ін.).

Незважаючи на досить широке дослідження питань приватного обвинувачення як у матеріально-правовому, так і у процесуальному аспектах, правозастосовча практика виявляє низку проблем реалізації норм цього інституту, які вимагають свого теоретичного осмислення та практичного вирішення, особливо після прийняття КК України та проведення «малої судово-правової реформи».

Однією з особливостей провадження в кримінальних справах приватного обвинувачення є

особливий порядок їх порушення, що закріплений у ст. 27 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 27 КПК України, справи про злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК України, а також справи про злочини, передбачені ст. 356 КК України щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян, порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, якому і належить в такому разі право підтримувати обвинувачення.

Метою цієї статті є дослідження питань, пов'язаних з правовою природою та значенням скарги потерпілого в кримінальних справах приватного обвинувачення.

Питання щодо сутності скарги потерпілого в цій категорії справ у юридичній літературі вирішувалося неоднозначно. Так, деякі автори вважають, що скарга є умовою караності діяння, необхідним елементом відповідного складу злочину [1, 14]. На їхню думку, злочини, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення, є караними не самі по собі (абсолютно), а тільки гіпотетично, умовно, у випадку наявності відповідного бажання потерпілого порушити справу та подання ним скарги. Своєю чергою, умови караності, права держави на покарання особи належать до матеріального кримінального права. Саме тому, стверджували вони, перелік складів злочинів, які переслідуються в порядку приватного обвинувачення, повинен визначатись не кримінально-процесуальним, а кримінальним законом.

Представники іншої позиції, що нині є панівною, розглядають скаргу потерпілого лише як формальну передумову початку кримінального процесу, обов'язкову умову порушення кримінальної справи. Крім того, скарга потерпілого в справі приватного обвинувачення, на їхню думку, – це документ, який замінює обвинувальний висновок у справі публічного обвинувачення [2, 94; 3; 18; 4, 388; 5, 27].

Досліджуючи особливості порушення кримінальних справ приватного обвинувачення, ґрунтуючись на положеннях, закріплених у ч. 1 ст. 94,

п. 3 ч. 1 ст. 251 КПК України, доходимо висновку, що скарга потерпілого в цих справах має значення приводу до порушення кримінальної справи, оскільки саме вона в цьому разі є джерелом, з якого суд одержує дані про вчинений злочин.

У цьому аспекті слід звернути увагу на певну термінологічну невідповідність у чинному КПК України при визначенні однорідних понять. Так, аналіз вичерпного переліку приводів до порушення кримінальної справи, що закріплений у ч. 1 ст. 94 КПК України, свідчить про те, що справи приватного обвинувачення можуть бути порушені тільки за наявності приводу, передбаченого п. 1 ч. 1 цієї статті (заяви окремих громадян), на що звертається увага й іншими дослідниками [6, 4]. До того ж, таку заяву має бути оформлено належним чином, із зазначенням вимоги особи про притягнення винного у вчиненні злочину до кримінальної відповідальності.

Кримінально-процесуальне законодавство, регламентуючи інститут оскарження, визначає декілька видів скарг, зокрема, апеляційні та касаційні. Загалом, скаргу в кримінальному судочинстві визначають як звернення учасників процесу до органів і посадових осіб, які ведуть провадження у справі, з вимогою про усунення наявного чи такого, що припускається, порушення права або законного інтересу з боку посадових осіб під час провадження ними процесуальних дій і прийняття рішень [7, 207; 8, 60].

Водночас, як ми вже зазначали, звернення потерпілого про притягнення винного у вчиненні злочину до кримінальної відповідальності має іншу правову природу, зміст і значення. На наш погляд, з метою розмежування та виділення заяви потерпілого як приводу до порушення кримінальної справи приватного обвинувачення з-поміж інших видів звернень пропонуємо називати її **заявою про притягнення особи до кримінальної відповідальності**. Саме такий термін правильно відображає зміст, правову природу та значення звернення потерпілого в справах приватного обвинувачення.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України досить узагальнено регулює питання форми та змісту скарги потерпілого і, по суті, ототожнює цей документ, який є приводом до порушення кримінальної справи приватного обвинувачення, з обвинувальним висновком, який є підсумковим процесуальним документом досудового слідства. Згідно з ч. 1 ст. 251 КПК України, скарга потерпілого повинна відповідати вимогам, які цим Кодексом встановлені щодо обвинувального висновку (ст.ст. 223, 224).

Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, що містяться у п. 25 Постанови від 2 липня 2004 р. № 13, у скарзі потерпілого чи його законного представника мають бути чітко викладені підстави для порушення справи, зокрема, обставини, час, місце, мотиви, наслідки вчинення злочину, його кримінально-правова кваліфікація та відповідні докази; дані про особу, яка підозрюється в його вчиненні; прохання про притягнення її до кримінальної відповідальності тощо [9].

Інакше кажучи, той обсяг і рівень знань про фактичні обставини події, що вимагаються законом від слідчого та прокурора у справі публічного обвинувачення тільки наприкінці досудового слідства, після проведення всіх можливих і необхідних процесуальних дій, у справі приватного обвинувачення вимагаються і від потерпілого чи його законного представника ще до початку провадження.

Така ситуація, як цілком слушно зауважує В. О. Попелюшко, призвела до ускладнень і навіть унеможливила подачу та прийняття суддею скарг про порушення справ приватного обвинувачення. Тобто закон передбачив такі вимоги щодо форми та змісту скарги, дотриматися яких неможливо не лише пересічному громадянину, а й фахівцеві в галузі права, чим практично позбавив осіб, потерпілих від злочинних посягань, можливості звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів у порядку приватного обвинувачення [10, 99].

Незазначення потерпілим у скарзі (заяві) будь-яких відомостей, що вимагаються кримінально-процесуальним законом від обвинувального висновку, призводить до того, що суддя, у відповідності з п. 1 ч. 2 ст. 251 КПК України, залишає скаргу без розгляду та повертає особі, яка її подала.

І знову не можна не погодитись з В. О. Попелюшком, який стверджує, що жодна скарга про порушення кримінальної справи приватного обвинувачення просто не може відповідати зазначеним вимогам, а, отже, суддя, у повній відповідності із законом, може залишити без розгляду та повернути особі будь-яку скаргу [10, 100].

На нашу думку, особливості приводу порушення кримінальної справи приватного обвинувачення мають бути окремо врегульовані кримінально-процесуальним законом без використання аналогії закону у частині порушення справ публічного обвинувачення.

Слід передбачити, що скарга (заява) потерпілого про притягнення особи до кримінальної відповідальності має подаватись до суду у письмовому вигляді і з такою кількістю копій, що є необ-

хідною для її вручення всім особам, відносно яких порушується справа приватного обвинувачення.

Що стосується змісту скарги (заяви), то очевидно, що обов'язковими її реквізитами мають бути визнані лише ті, що дозволять суду з'ясувати питання наявності чи відсутності підстав для порушення кримінальної справи про злочин приватного обвинувачення. Зокрема, ними є:

- 1) найменування суду, в який подається скарга (заява);
- 2) опис події злочину (дати, часу, місця, способу, наслідків та інших обставин вчиненого злочину);
- 3) відомості про особу, що притягується до кримінальної відповідальності;
- 4) докази вини цієї особи (за наявності), список свідків, яких необхідно викликати до суду;
- 5) прохання, адресоване суду, про вирішення питання щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- 6) підпис особи, що подала скаргу (заяву).

Кожна з цих вимог має своє значення. Так, найменування суду визначає територіальну підсудність справи; опис події злочину надає можливість дослідити обставини події з погляду її кваліфікації; відомості про особу, що притягується до кримінальної відповідальності, є необхідними

для встановлення її віку, психічного стану тощо; наявні докази і список свідків, яких необхідно викликати до суду, є необхідними для встановлення вини чи невинуватості підсудного; прохання, адресоване суду, свідчить про бажання потерпілого притягнути особу до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин; підпис особи засвідчує скаргу (заяву), що є приводом до порушення кримінальної справи приватного обвинувачення.

Крім перерахованих відомостей, скарга (заява) потерпілого може містити й додаткову інформацію. Наприклад, у разі заявлення вимог про відшкодування шкоди, завданої злочинцем, у скарзі (заяві) слід вказати характер і розмір цієї шкоди, фактичні дані, що підтверджують її наявність і розмір.

Таке конкретне зазначення у законі змісту скарги (заяви) потерпілого дозволить запобігти тим труднощам, що виникають під час її подання. Судді будуть мати можливість, з посиланням на норми кримінально-процесуального закону прямого регулювання, пред'являти обґрунтовані (а головне – реальні) вимоги до форми та змісту звернення потерпілого. Це, в свою чергу, стане запорукою швидкого та правильного розгляду справи та загалом підвищить культуру судочинства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Рогова О. И.* Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Томск, 1994. – 19 с.
2. *Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н.* Возбуждение уголовного дела. – М.: Госюриздат, 1961. – 206 с.
3. *Катяло С. И., Лукашевич В. З.* Судопроизводство по делам частного обвинения. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1972. – 208 с.
4. *Лобойко Л. М.* Кримінально-процесуальне право: Навч. посібн. – К.: Істина, 2005. – 456 с.
5. *Файзуллин М.* Поводы к возбуждению уголовного дела: правовая природа // Советская юстиция. – 1993. – № 23. – С. 27-29.
6. *Черненко А. П.* Окремі питання оскарження рішення про порушення кримінальної справи // Процесуальне та організаційне забезпечення діяльності органів досудового слідства та дізнання в системі МВС України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2008 р.). – Сімферополь: Крим. юрид. ін-т ОДУВС, 2008. – С. 3-5.
7. *Летучих В. И.* Предмет жалобы в стадии предварительного расследования / Сборник аспирантских работ. – Свердловск, 1970. – Вып. 11. – С. 206-212.
8. *Меженцева А. Я.* Ходатайства в советском уголовном судопроизводстве // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1982. – Вып. 37. – С. 59-63.
9. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8.
10. *Попелюшко В. О.* Справи приватного обвинувачення: актуальні проблеми, законодавчі парадокси // Право України. – 2003. – № 4. – С. 98-101.

Н. В. Малярчук,
здобувач кафедри кримінального процесу
Київського національного університету
внутрішніх справ